

FERINCZ ISTVÁN

Magyar Mózes és Efrém – Az Ortodox Egyház szentjei

Az Orosz Ortodox Egyház január 28-án ünnepli egyik szentjének, Novotorzsoki Efrémnek az emléknapját, akinek életírása a következő sorokkal kezdődik: „Borisz és Gleb oroszországi szent vértanúk és igazhívó nagyfejedelmek idejében volt Oroszországban három egy anyától született testvér: Efrém, György és Mózes, akik valamennyien ugor (magyar) földről származtak, és mindnyájan bojári rangban szolgálták Borisz és Gleb fejedelmeket.”¹

Ám sem az életírás, sem más orosz írásos források sem közölnek arról semmit, mikor és miért jöttek orosz földre Borisz fejedelem szolgálatába. Amikor a források hiányosak, segítségünkre lehet a hagyomány, jelen esetben az ortodox hagyomány, valamint a korszak történelmi cseménycinek, a magyarok és oroszok kapcsolatainak vizsgálata. Így is csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk áttelepülésük idejére és okaira vonatkozólag.

Az ortodox hagyomány és a józan számítások is azt valószínűsítik, hogy a három testvér áttelepülése Oroszországba nem sokkal azután történhetett, hogy Oroszország felvette a keresztiséget, lehetséges, hogy a bizánci kereszténység magyarországi háttérbe szorítása miatt 1003 körül. Ha a három testvér Oroszországba szegődése valóban összefügg a bizánci kereszténység magyarországi sorsának alakulásával, akkor arra gondolhatunk, hogy a mai Erdély területéről származhatott a három testvér. Onnan, ahol Gyula és Ajtony területei feküdtek. Róluk tudjuk, hogy a görög kereszténységet vették fel, és alattvalóik között is ez terjedt el. 1003-ban azonban István király hadat indított Gyula, majd pár évvel később Ajtony ellen, hogy királyi hatalmát kiterjessze ezek területeire is.² E területeknek a királyi hatalom alá való rendelésével lett István király az egész ország királya, és vele együtt megeremtődtek a feltételek ahhoz, hogy 1009-ben katolikus püspök kapjon megbízást az erdélyi egyházmegye megszervezésére azokon a területeken, ahol korábban jelentős volt a keleti egyház befolyása. E hadjáratok és a velük együtt megerősödő katolikus missziós tevékenység hozzájárulhatott a három testvér áttelepülési döntéséhez.

Másrészt döntésük lehetséges okait kutatva, számolnunk kell István királyunk békeszerető külpolitikájával, aki energiáját elsősorban belpolitikai problémák megoldására koncentrált, s ennek érdekében tudatosan arra törekedett, hogy a szomszédos államokkal békés kapcsolatokat tartson fenn, köztük a kijevei Oroszországgal is. A kijevei Rusz és Magyarország kapcsolatának barátságos voltára utal az orosz évkönyvnek, a *Povesť vremennyh let*-nek a 996. év alatt található közleménye: „Vlagyimir békében és szeretetben élt a környező fejedelmekkel: a lengyel Boleszlavval, a magyar Istvánnal.”³ A Nikon-féle évkönyv pedig az 1000. év alatt arról tudósít, hogy a nagyfejedelemhez „követek érkeztek a római pápától és a cseh- és magyar királyoktól”.⁴ Nagy Vlagyimir uralkodásának ezen időszakában kötött házasságot István egyik

¹ Lásd Zsitija svjatyh na russkom jazyke, izlozsennyya po rukovodstvu Csetjih-mincej sv. Dimitrija Ros-tovskago. Kniga pjataja, Csast vtoraja. Moszkva, 1904. (Izdaniye Vvedenskoj Optinoj Pustyni, 1993.) 423.

² Moravcsik Gyula: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Budapest, 1988. 85.; Bogyay Tamás: Stephanus rex. Ecclesia, 1988. 49–51.; Makk Ferenc: A magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993. 44–47.

³ Povesť vremennyh let. In: Pamjatniki literatury Drevnej Rusi. XI–nacsalo XII veka. Moszkva, 1978. 140. (a továbbiakban: Poveszty 1978.)

⁴ Patriarszaja ili Nikonovskaja letopisz. In: PSRL, t. 9–10. Moszkva, 1965. 68.

rokona, Szár László egy orosz hercegnővel. Ezek a tények is meggyőzően bizonyítják Magyarország és a kijevi Oroszország közötti békés kapcsolatokat, amelyek szintén előmozdították a három testvér elhatározását, hogy Borisz szolgálatába szegődjenek. Ezenkívül van még egy körülmény, amelyet véleményem szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni. Nevezetesen, több forrás is azt állítja, hogy a testvérek istállómasterként álltak alkalmazásban. Tudnunk kell, hogy a régi Oroszországban ez udvari rang volt, amelyet a 11–13. században a „tiun” terminussal jelöltek, ami privilegizált helyzetben lévő, a gazdaság irányításában részt vevő fejedelmi vagy bojári szolgát jelentett. Efrém életírása azt is tartalmazza, hogy bojári rangban szolgáltak. Ebben viszont szerepet játszhattak a magyarok sikerei a lótenyésztés terén a honfoglalás korában és az azt követő időszakban.⁵

Tudva, hogy milyen fontos szerepet játszott a ló a feudális társadalomban és az állandó hadakozásban, érthető, hogy a szomszédos népek nagy becsben tartották a magyar lovakat és lovászokat. Hogy a magyarok élénken kereskedtek is a lovakkal, bizonyítja az orosz évkönyv 969. évi közleménye is, amely szerint Szvjatoszlav így érvelt amellett, hogy fővárosát Kijevből a Duna-menti Perejaszlavecbe tegye át: „ott van országom közepe, oda áramlik minden jó, a görögöktől arany, drága szövetek, bor, gyümölcs; a csehtől és magyaroktól ezüst és lovak...”⁶ De még a 12. sz. végén keletkezett Igor-éneket is említést tesz a magyar poroszka lovakról, amelyeket sebesültek és halottak szállítására használtak, mivel az azonos oldalon lévő lábaival egyszerre lépő vagy futó lóra crósított hordágy nem imbolyog.

Források híján nem tudjuk kellő bizonyossággal eldönteni áttelepülésük körülményeit, ám döntőnek az tűnik, hogy a kijevi Rusz keresztény állam lett, a két ország között béke és barátság volt abban az időben. Azt sem szabad elfelednünk, hogy a keleti és nyugati kereszténység között ekkor még nem került sor szakításra, s ilyen körülmények között a három testvér zavartalanul és hűen teljesíthette szolgálatát Borisz rosztovi udvarában.

Ám a Vlagyimir Szvjatoszlávics kijevi nagyfejedelem 1015-ben bekövetkezett halálát követő véres események alapvetően érintették a három magyar testvér sorsát is.

A fejedelmi trónt Kijevben Szvjatopolk foglalta el, akinak mint idősebbnek erre joga volt. Azonban az a tény, hogy Szvjatopolk nem édes gyermeke volt Vlagyimirnak, ezért – a krónika szerint – Vlagyimir nem szerettte őt, valamint a fejedelmi druzsina és sereg Boriszhoz húzott, akinak vezetésével éppen hadba vonultak a besenyők ellen, ez féltékennyé tette Szvjatopolkot vetélytársaira, s elhatározta, hogy egymás után megszabadul tőlük. Először Boriszt gyilkoltatta meg, majd egy hónap múlva Glebet. A harmadik testvér nem akarta bevárni sorsa beteljesülését, ezért Magyarországra próbált szökni. Ám Szvjatopolk gyilkosokat küldött utána, akik a Kárpátokban beérték és megölték. A már idézett orosz évkönyv részletesen tudósít Borisz és Gleb meggyilkolásáról 1015-ben. A mi témánk szempontjából a következő rész fontos: miután Borisz nem találkozott a besenyőkkel, visszatérőben volt. Ekkor értesült arról, hogy apja meghalt, a trónt pedig idősebb testvére, Szvjatopolk foglalta el. Keserű könnyek között siratta el apját, s az Alta folyóhoz érkezvén tábort vert. Itt fordultak hozzá fegyveresei azzal a javaslattal, hogy erőszakkal foglalja el a trónt. Borisz azonban elutasítja druzsinájának ajánlatát, sőt amikor értesül az ellene készülő merényletről, nemcsak nem gondol a menekülésre, hanem megadóan várja keserű sorsát és azért imádkozik Istenhez, hogy bocsássa meg Szvjatopolknak a testvérgyilkosság bűnét. Borisz azon magatartása, hogy nem akar kezdet emelni idősebb testvére, az új feudális jogrend trónöröklési rendjét hangsúlyozza és crósítja, s egyben a keresztényi szeretet magasztos ideálját testesíti meg. Amikor „Istenhez fohászkodva ágyára feküdt, ekkor rontottak rá, mint a vadállatok, a sátor mögül, beledöfték kopjájukat, s vele együtt leszúrták szolgáját is, aki saját testével eltakarva próbálta megvédeni gazdáját. Ez a szolga Borisz kedvence volt, fiatal magyar vitéz, név szerint György.

⁵ Bozsik Nóra Sz.–Várady Jenő: Lovasélet Magyarországon. Budapest, 1976. 6–10.

⁶ Lásd Poveszty 1978. 80–82.

Borisz nagyon szerette őt, és egy nagy arany nyakéket függesztett a nyakába, s György ezt viselve szolgálta urát. Erről a Györgyről a gyilkosok nem tudták hirtelenjében leszedni a nyakéket, ezért levágták a fejét, s így szerezték meg az ékszer, a fejet pedig eldobták, s ezért később nem is leltek rá a tetemek között.”⁷

György Borisz iránti hűsége még nagyobb hangsúlyt kap a Borisz és Gleb kínjait megörökítő elbeszélésben, valamint a Tveri–krónikában, ahol a szerzők a következő mondatot adják György ajkára, amikor az saját testével kísérli meg Borisz védelmét: „Nem hagylak el, drága uram! Ahol tested virága elhervad, én is ott végzem be életemet.”⁸ Jóllehet Magyar Györgynek ezt az önfeláldozó hősiességét csak mellesleg említi a történet, mindazonáltal nagyon fontos, mert a fejedelem és szolgájának viszonyát jellemzi. A feudális társadalomban ez a viszony a szolgálat–szeretet elvén alapult. A vazallusi szolgálat töretlen teljesítése a fejedelem számára is dicséretet jelent. De a hűség és önfeláldozás nem önzetlen: a feudális úr ezért szeretetével és védelmével fizet.

A fentebb idézett részlet arról tanúskodik, hogy az úr és szolga viszonya Borisz és György között ideális volt. Más szavakkal Magyar György elsősorban a vazallusnak ura iránti hűségét testesíti meg, az önfeláldozó hűség és szeretet ideális képviselője. Talán ez is magyarázza, hogy bár feláldozta magát uráért, és az egyházi szóhasználatban szentnek nevezik, emléknapja július 24-én van, amennyire tudjuk, nincs kanonizálva, és életírása sincs.

A már idézett Tveri–krónikában⁹ Magyar Mózesre vonatkozó ismereteket is olvashatunk, nevezetesen, hogy életírása a Kijevi Barlangkolostor Paterikonjában található, amely a 13. sz. első felében alakult ki. Magyar Mózes életének legfontosabb cseményeit életírásából tudhatjuk meg. Ezeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze: „Szármasására magyar (ugrin) volt, kegyeltje szent Borisznak, és fivére annak a Györgynek, akire ez a herceg arany nyakláncot akasztott, s akit a herceggel együtt öltek meg az Alta folyónál: levágták a fejét az arany nyakláncért. Ekkor egyedül ezt a Mózes nem szűrták le. Elkérülvén a keserű halált, Predszlávhoz, Jaroszláv húgához menekült, s ott rejtőzködött és imádkozással töltötte napjait.”¹⁰ Azonban Szyjatoszlav apósa Boleszláv, a lengyel király elfoglalta Kijevet. Majd amikor Jaroszláv kiűzte a városból (1018), Boleszláv magával hurcolta Jaroszláv két húgát, valamint sok bojárát szolgálóikkal együtt. Az elhurcoltak között volt vasra verve Magyar Mózes is. Ott gyótródott 5 évig, közben buzgón imádkozott és fogadalmat tett, ha visszatérhet Kijevbe, szerzetes lesz és hátralévő életét az Isten szolgálatának szenteli. Az Úr, hogy próbára tegye szándékának őszinteségét és fogadalma iránti elszántságát, súlyos megpróbáltatásban részesítette: Egy alkalommal Mózes, aki szép fiatal férfi volt, meglátta egy előkelő, szép és fiatal lengyel asszonyt, akinek férje elesett a Kijev elleni hadjáratban. Az asszonyt elbűvölte Mózes szépsége és szerelemre lobbant iránta. A szép ifjúnak a szerelmes asszonnyal folytatott harca – aki kényszeríteni akarja szüzességi fogadalma feladására és szerelmének elfogadására – alkotja az életírás központi magját. E harc során a szent életű Mózes egymás után utasítja el az asszony ajánlatait, a szolgák tanácsait, „félelem nélkül” fogadja a fenyegetéseket, az asszony akaratára ellenére lesz szerzetes, és vállal mindenféle megpróbáltatást és kínzást, de fogadalmához hű marad. A befejező részben Mózes mint jóstehetséggel megáldott szerzetes megjövendöli Boleszlávnak és a szemérmetlen asszonynak a hamarosan bekövetkező halálát. Az életírás szerzője, hivatkozva a krónikára, meg is mondja, hogy az Úr bosszút állt az övét ért sérel-

⁷ Poveszty 1978. 148. Magyar nyelvű fordítását lásd Iglói Endre–Mísey Pál: Régi orosz széppróza. Budapest, 1977. 36.

⁸ Skazaniye o Borise i Glebe. In: Pamjatniki literatury Dvernej Rusi. XI–nacsalo XII veka. Moszkva, 1978. 286. Magyarul: Az orosz irodalom kistükré. Budapest, 1981. 50.

⁹ Polnoje sobranije russkih letopisej, t. XV, 126.

¹⁰ Slovo o Prepodobnom Moiseje Ugrine in: Pamjatniki literatury Drevnej Ruszi, XII. v. Moszkva, 1980. 542–554. Magyarul: Az orosz irodalom kistükré. Budapest, 1981. Magyar Mózes legendája 136–142.

mekért, tehát szentéletű Mózés szavai megvalósultak. Azonban Mózés oly meggyötört és megkínzott volt, hogy csak később, sebeciből felépülvén tudott visszajönni a Barlangkolostorba, ahol Krisztus győzedelmes és bátor katonájaként viselte mártíromságának sebeit és hitvallásának koronáját. És az Úr erőt adott neki a szenvedélyek fölött. Az életírás szerint Mózés szent Antonyj idejében jött a kolostorba, miután a fogságban öt évig szenvedett bilincsekben, a hatodikban pedig ártatlanságáért gyöttrődött. Lehetséges, hogy visszatért 1031-ben történt, amikor Bölcs Jaroszlav sok foglyot visszahozott orosz földre. A szent hagyomány szerint Mózés még tíz éven át böjtben és imádságban folytatta aszkéta életét. Majd megsejtvén végső óráját, békésen hunyt el 1043. július 26-án (ez az emléknapja), és a közeli barlangban temették el. Az Orosz Ortodox Egyház a 11. század óta szentként tiszteli Magyar Mózest. Ismeretes, hogy az Úr hangja így szólt Joanhhoz, a végtelenül türelmes remetéhez: „imádkozz a melletted nyugvó halotthoz (Mózeshoz), ő többet tett Józsefnél és segíteni tud az ilyen (testi) szenvedélytől gyöttrődőkön.”

Rendkívül különös, hogy az eddig említett művek Györgyről és Mózcsról szólnak, de egy szóval sem említik a harmadik testvér, Efrémet.¹¹ Az életírások tanúsága szerint Efrém, amikor Boriszt 1015. július 24-én meggyilkolták a Szvjatopolk által odaküldött bérgyilkosok, távol volt, s csak ezért maradt életben. Amikor visszatért Borisz fejedelem meggyilkolásának színhelyére, Efrém sírva és zokogva kereste testvérének tetemét, de csak levágott fejét találta meg, amit magához vett, hogy majd egykor vele együtt temessék el. Elveszítvén urát, feladta bojári rangját, házát, s hátat fordított a világnak. A Tverca folyó partjára vonul, hogy csendes, magányos életet folytasson. A Tverca a Volga baloldali mellékfolyója. Ennek partján, elhagyatott helyen, nem messze Novij Torgtól vagy Torzsok várostól, pontosabban attól a helytől, ahol később Torzsok városa lett (már 1134-ben említés történik Torzsokról), telepedett meg Efrém. Itt vándorok, szegények és nincstelenek számára menedékházat épít, s több mint tíz éven át gyakorolja a vándorokkal szegényekkel szemben a vendégszeretetet, reménykedve nyilván abban is, hogy sikerül összekadnia az ismeretlen helyen bolyongó testvérével, Mózessel. A vándorok, szegények istápolása lelkileg felkészítette Efrémet, hogy szerzetesnek öltözzék be. Torzsok akkoriban Novgorodnak volt alárendelve, s valószínűleg itt nyerte el a szerzetességet. Ekkoriban találták meg Borisz és Gleb ereklyéit. Szentéletű Efrém olthatatlan vágyat érzett, hogy a vértanúk tiszteletére, akiket személyesen ismert és szeretett, templomot és kolostort alapítson. Megszerezve a novgorodi érsek áldását a templom és kolostorépítésre, 1038-ban a Tverca folyó jobb partján jelölte ki azt a helyet, ahol Szentéletű Arkagyijjal, szeretett tanítványával és lelki gyermekével együtt hozzálátott Szt. Borisz és Gleb tiszteletére templom és kolostor építéséhez. Ezek megépítése után Arkagyij is elhagyta városát, Vjazmát és az új kolostorban telepedett le. A szerzetesek száma gyorsan gyarapodott és Efrémet választották meg archimandritának, aki ebben az általa alapított kolostorban élte le böjtben és imában aszkéta életét. Ismeretes, hogy Efrém tisztes öregkort élt meg, és békében, imával az ajkán tért meg az Úrhoz 1053. január 28-án. Illó tisztelettel temették el az általa alapított kolostorban testvérének, Györgynek levágott fejével együtt. A szent hagyomány tanúsítja, hogy sírjánál számos csoda történt, és a betegek gyógyulást nyertek. Az Úr Efrémet csodátevővel áldotta meg.

Ereklyéit 1572. július 11-én találták meg, s a 16. század 80-as éveiben Dioniszij metropolita idejében helyileg már ünnepelték Novotorzsoki Efrémet. Ugyanekkor készült el liturgiája is. Jelenleg az Orosz és Görög Ortodox Egyház is ünnepli Boldog Mózés és Efrém emlékét.

Torzsok város hívői mindig megkülönböztetett szeretettel öveztek Szt. Efrémet, és tisztelték mint égi patrónusukat és közbenjárójukat az Istennél.

¹¹ Az egyik későbbi novgorodi évkönyvben az 1015. év alatt a következők olvashatók: „V lcta 6523. Prepodobnyj otec nas Efreim Novotorskij be v sija vremena” In: Novgorodskij letopisi. SPb. 1879. 176. „Szentéletű Novotorzsoki Efrém atyánk ezekben az időkben volt.”

Mint láttuk, Szt. Efrém az 1054-ben bekövetkezett egyházszakadás előestéjén hunyt el. Nem tudjuk, hogy a három testvér Magyarországról való elmenetelének – ahol egyre erősödött a kereszténység nyugati formája – az éppen akkor megkeresztelkedett és a kereszténység bizánci formáját választó Oroszországba, volt-e valami, az egyház egységével összefüggő titkos értelme, küldetése. Ám keresztényként a három magyar testvér kitartott az ortodox hagyomány mellett, s mint az ortodox egyház szentjei évszázadok múltán is tanúsítják a korai magyar–orosz történelmi kapcsolatok megléte mellett a hitéletbeli kapcsolatokat is.

ISTVAN FERINCZ

Moisej Ugrin and Ephrem – saints of Orthodox Church

After the foundation of the states and the adoption of Christianity, the 10th and 11th centuries marked a number of social and political changes for both Hungary and the Kievan Rus. The starting period of our observations is the time when Christianity was adopted in a state-controlled framework (prince Géza, 973; Vladimir, 988).

Hungary and the Kievan Rus as neighbouring states had contacts with one another on all characteristic levels of the feudal system: the members of reigning families even contracted dynastic marriages. Concerning political relations between the two countries, the end of the 10th and the whole of the 11th century can be regarded as a period of sporadic contacts on the evidence of the few sources. This is another reason why the data of religious and ecclesiastic literature are so important.

Both dissimilar and parallel tendencies can be distinguished between the adoption and spreading of Christianity, and the development of the ecclesiastic system. In the time period when the formation of the state and the organized expansion of Christianity were taking place, i.e. at the turn of the 10th and 11th centuries, the schism between Rome and Byzantium was still to come, but the dividing lines between the spheres of influence of the two centres were already taking shape. Although we are aware of the presence of both churches in Hungary as well as in the Kievan Rus (by no means to the same extent, however), we do not know of any clashes of interests leading to significant conflicts. The Russian chronicles (for the year 996) inform us that Vladimir „lived in peace with the princes of the neighbouring countries”, including „the Hungarian Stephen” (Ugrorskij Stefan). This peaceful relationship is shown by the fact that among the princes' closest attendants there can be found the representatives of the neighbouring ethnic group. Thus, for instance, one of the favourite servants of Boris (Vladimirovich), who was later worshipped as a saint, was the Hungarian born George (Georgij Ugrin). His two brothers became monks known as Moisej and Ephrem, and they have been canonized by Russian and the Greek Orthodox Churches. The witnesses of the early Hungarian and East Slavic contacts are depicted in their legends (zhitie) as personifications of ideals. These ideals are expounded in our paper.